

ІВАН ЧЕНДЕЙ ЯК МОВНА ОСОБИСТІТЬ: ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ

Анотація. У статті окреслено чинники формування І. Чендея як мовної особистості, простежено фактори, які сприяли переходу письменника з російськомовної на україномовну творчість, які забезпечили високий рівень мови його творів.

Ключові слова: Іван Чендей, мовна особистість, мова письменника, чинники становлення мовної особистості.

Summary. The reasons of I. Chendey's development into a linguistic personality have been determined in the article. The factors favouring the writer's choice of Ukrainian rather than Russian for his creative have been traced as well. It should be mentioned that this change ensured high level of the language of his works.

Key words: Ivan Chendey, linguistic personality, language of writer, reasons of development of linguistic personality.

Іван Чендей (1922–2005) увійшов до когорти найталановитіших, найобдарованіших українських прозаїків не тільки другої половини ХХ ст., але й усієї пореволюційної доби. До цього ряду зараховують А. Головка, Ю. Яновського, П. Панча, О. Довженка, Остапа Вишню, О. Гончара, М. Стельмаха, П. Загребельного, Григора Тютюнника, В. Земляка, Ю. Мушкетика, С. Гуцала, В. Дрозда, Р. Іванчука, А. Дімарова, Б. Харчука, Ю. Щербака, Вал. Шевчука, Р. Федоріва, В. Міняйла та ін. [12, 724]. Його ім'я як автора новел та оповідань ставлять поруч з іменами В. Стефаніка, І. Франка, М. Коцюбинського, А. Головка, О. Гончара, Гр. Тютюнника [7, 6]. Його творчість відзначена кількома високими нагородами України: премією ім. А. Головка (за роман "Скрип коліски" (1987); премією ім. В. Винниченка (1991) (за книгу "Калина під снігом"), Почесною відзнакою Президента України (1993). У 1994 році І. Чендей став лауреатом найвищої нагороди в нашій державі – Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка (за книгу "Калина під снігом" та повість "Іван"). Стільки нагород на Закарпатті серед письменників не мав ще ніхто.

Сучасні дослідники відзначають, що творчий доробок письменника "справді історично значний", що Іван Чендей сьогодні "широко знаний в Україні й поза її межами", що це "знакова постать українського письменства другої половини ХХ ст.", "чия творчість, біографія, непересічність особистості справді становлять інтерес для історика літератури й читача". Івана Чендея по праву називають Майстром, його ім'я цілком заслужено вписане до Великої Літератури [35, 57, 58].

Оцінюючи твори І. Чендея, дослідники відзначають високий художній рівень мови письменника. Це справді добірна мова високої проби, що належить до найкращих здобутків сучасної української літературної мови. Письменника зараховують до великих майстрів слова. У некролозі, підписаному лауреатами Національної премії ім. Т. Шевченка В. Яворівським, А. Дімаровим, Р. Іванчуком, М. Жулинським,

Д. Кременем, Р. Лубківським, О. Лупієм, М. Матіос, В. Медведем, Ю. Мушкетиком, С. Пушиком, П. Скунцем, М. Слабошпицьким, підкреслено, що Іван Чендей – "неповторний майстер слова, який по-своєму збагатив і прикрасив українську літературу".

"Іван Чендей увібрав усе краще, що створили його попередники – видатні земляки, просвітителі, письменники, і, як ніхто до нього, з великою майстерністю і глибоким почуттям написав свій літопис, який до сьогодні не втратив художню цінність і, віряться, хвилюватиме ще не одне покоління нашого народу".

"Його романи, повісті й новели – то своєрідний пам'ятник рідному Закарпаттю" [4, 1].

Мета нашої статті – окреслити чинники формування Івана Чендея як мовної особистості, спираючись на наукову літературу, свідчення самого письменника, його листи, статті, спогади, інтерв'ю, автобіографічні твори. У такому ключі творчість письменника ще не вивчалася.

На основі опрацьованих джерел можемо визначити ряд чинників, які зумовили високий рівень мови творів І. Чендея:

1) вроджений талант письменника, зокрема і мовний, глибоке й тонке мовно-естетичне чуття, вроджена мовно-культурна грецьність, шляхетність;

2) глибинна любов до слова;

3) органічне знання розмовної народної мови, закарпатської говірки, оскільки сам письменник родом з Верховини, з с. Дубового на Тячівщині;

4) прекрасне знання фольклору та етнографії Закарпаття;

5) не тільки прекрасно знав живорозмовну народну мову, фольклор та етнографію краю, але й високомайстерно володів цим багатством;

6) чудове володіння українською літературною мовою;

7) мовотворчість (широке і вміле використання діалектизмів, індивідуально-авторські неологізми, оригінальні тропи, афористичність, лапідарність стилю, фольклоризми, етнографізми, високохудожні пейзажі, майстерні діалоги, поетичність, музикальність мови та ін.);

- 8) постійна копітка робота над словом;
- 9) перекладацька діяльність як результативний засіб удосконалення мови;
- 10) робота журналіста – ефективна школа шліфування майстерності;
- 11) надзвичайно вимогливе ставлення до власної праці, зокрема й до шліфування та вдосконалення мови творів.

З огляду на обмежені рамки статті зупинимось тільки на деяких чинниках.

Потяг до словесної творчості. В І.Чендея виявляємо непересічне ставлення до основного знаряддя його професійної, письменницької діяльності – слова. До мови письменник відчував глибинне, за його словами, фанатичне почуття любові; саме це почуття допомагало йому навіть виживати в складних обставинах життя, коли письменника після появи книги "Березневий сніг" у 1968 році піддали критиці, тривалий період (біля 10 років) не видавали його творів. Про це свідчив сам І.Чендей в одному зі своїх листів. "Життя дуже складне, – писав він. – Мені воно давало щедро негараздів, воно нерідко випробовувало мене люто, кришило і дробило. От, на моє щастя, воно мене ніяк не змогло покришити, роздробити, зламати, зігнути. Подібне сталося і через мою велику любов до слова. Саме в роботі над словом я нерідко знаходив притулок для зраненого серця, коли все інше втрачало будь-яке значення. Можливо, саме через фанатичну любов до слова я і вижив досі. Більше від цієї любові в мене народжувалася жадова творчості, жадова ця, врешті, теж додавала сил" [40, 10–11].

Саме потяг І.Чендея до словесної творчості зумовив його життєвий, професійний вибір у гімназійні роки. Відомо, що батько письменника, за спогадами самого І.Чендея, був спочатку проти його писання. Ставився осудливо, коли Іван почав працювати літератором.

Батько письменника, будучи винятково побожною людиною, працюючи дяком у церкві, мріяв про інший рід діяльності сина, сан священника, можливо, тому, що самому не вдалося здійснити цієї мрії. Дід же письменника, Петро, був організатором православ'я в Дубовому. Після 4-го класу гімназії батько мав бесіду з сином, щоб той став священником, їхав у Югославію навчатися на попа безплатно. Батько вмовляв, щоб Іван виконав дідову і його волю. Однак син рішуче протистояв цьому, заявивши: "Попа з мене не буде!" Батько не кричав, не гунав кулаком по столу, але після цього перестав допомагати синові [6, 14].

Родина письменника. Як відомо, письменницький хист – поняття вроджене, має генну природу. Представники родини І.Чендея – неординарні особистості.

Михайло Петрович, батько, прожив 90 років. Це була, за словами самого письменника, "могутня людина" [6, 14].

Батько мав особливий талант до слова. "... Він відзначався своєрідним мистецтвом сказати завжди влучно, мудро і переконливо" [49, 177]. В

автобіографічній повісті "Луна блакитного овиду" наведено кілька зразків батькової мови. Одного разу свій виступ перед односельчанами розпочав так: "Чесно робити тяжко, але від чесно роботи легко на душі" [49, 178]. У вагоні поїзда відповів якомусь молодому парубійкові, який, щоб потішити своїх товаришів, обрав собі чужого волосатого і бородатого діда для посміху і забави: "А ти, синку, не думав, що кожен старий був молодим? А ти, синку, не думав, що не кожен молодий доживав старості?.." [49, 182].

Батько мав обдарування і темперамент речника, проте міг виказувати його тільки перед односельчанами на сільських сходках.

У батька був вроджений хист до оповіді. Листи писав, як художні твори [6, 14]. "Вміння будувати оповідь, не тільки дивитися, але й бачити, здатність проймається чужими радостями і болями, проникати в глибини душі могли привести його в літературу. Бо до всього і звучання слів чув він у сукупності, як чують плин мелодії. Та для письменства не дістав так потрібної освіти, опинився за межами знання законів писаного художнього слова.

Не сумніваюся, що писав би тільки схвильовано..." [49, 184].

Мати Василина Федорівна, за словами І.Чендея, чутлива, ніжна, дивовижно терпляча (надзвичайно натерпілася). "Була людиною до святості чистою і натрудженою". Знала багато фольклорних творів – коломиенок, пісень. Як відомо, образ матері знайшов високохудожнє втілення в автобіографічних повістях І.Чендея "Луна блакитного овиду" (1966), "Казка білого інею" (1973), "Кринична вода" (1975).

І.Чендей зізнався: "У мене багато від батька – ота категоричність, інколи знаю спалахнути. Але є багато і від матері", зокрема потужний ліричний струмінь [6, 14].

Дід Петро, батьків батько, також мав дар говорити коротко, виважено, мудро і містко. "З дідових розмов пам'ятаю небагато, бо він рідко розмовляв. Зате коли вже говорив, то кожне слово діда було ніби шліфоване і грановане, добре виважене" [49, 206]. "Чим найсвятенник, тим найпекельник!" – говорив дід, і це ніяк не в'язалося з його побожністю і молитовністю. Принаймні тоді це для мене було незрозуміле. А я просто не міг розв'язати однієї нескладної задачі: дід святенником вважав того, хто себе ним видавав, показував таким перед людьми, саму молитву рахував всього ремеслом. Для нього самого вона була працею, невідкладним обов'язком, їй віддавав себе так само, як отій роботі, до котрої втілювався його талант творця. Певно, саме тому дід при молитві був схожий на трудівника, що захоплений і відданий увесь ділу так необхідному" [49, 206].

Дід Федір, материн батько, "зачаровував м'якістю і лагідністю вдачі, незвичайною широтою людяності", простотою і дохідливістю мови [49, 208].

”Молитов діда Федора не забути довіку”, – писав І. Чендей [49, 210]. Слова молитви були ”не книжні, не канонічні, не химерні у своїй незрозумілості, а прості, навдивовижу прості та людяні” [49, 210].

”Щонайперше, він просив для всієї померлої родини – близької і далекої, многогрішної і такої, що гріхів накоїти не встигла за браком довгого віку, – царства світлого і супокою вічного, для живих – близьких і далеких, – для всіх хрещених просив здоров’я доброго і життя довгого. Потім ніби починалася дивна деталізація і докладність у проханнях, бо дід просив, щоб праведний і всевишній був милостивим, рятував завжди, скрізь і всюди від чоловіка лукавого, від звіра муравого, від хромоти і сліпоти, від глухоти і слутоти, від сорому і безчесті, від вогню і води, від панської кари і людської огвари... Чого ще не просив і не вимолював дід Федір! І в усьому цьому було його велике щедре серце, була безмежність доброти і любові до ближнього. І все це для мене було зрозумілим” [49, 210–211].

Вплив фольклору та етнографії у дитинстві. Характер людини, її світогляд, світосприймання і світобачення, як відомо, значною мірою формує оточення. Яке воно було в Івана Чендея? Звернемо увагу передусім на ті чинники, які впливали на формування мовних уподобань письменника.

Передусім необхідно говорити про потужний вплив фольклору та етнографії Закарпаття з раннього дитинства.

Г. Сивокінь наголошував, що становлення І. Чендея як письменника починалося ”з фольклору, який органічно належав самому способу життя людей, в оточенні яких формувалася майстер слова” [35, 58].

М. Жулинський підкреслював, що дитинство сільського хлопчика проходило в чарівному і барвистому світі закарпатського фольклору, що зберігся по селах і понині. Це ”були різдвяні вертепи з колядниками-лицедіями, народні весняні забави, похоронні голосіння, ворожіння і заклинання, верховинські весілля з їх яскравим драматургічним дійством, танцями і співами, народні звичаї проводів на полонину з їх багатою обрядовістю, – все це збагачувало уяву, захоплювало, вражало...” [9, 5].

Казки, пісні, коломийки чув у родині, від сусідів, інших селян. Як зазначив М. Жулинський, його ”найпершим літературним вчителем була народна творчість – казка, легенда, пісня-коломийка... Вже пізніше навчився у кожній з коломийок знаходити образність, бачити красу, що вражала своєю простотою, відчувати чар душевного настрою, оригінальний лад почуттів спраглого по красі безіменного таланту.

Творці коломийок відкривали дорогу до того єдиного слова, яке здатне було прищепити його думки, його образи до могутнього дерева літератури” [9, 5].

Вплив творчості О. Маркуша. Згодом І. Чендей знайомився з усною народною творчістю в журналі ”Наш рідний край”, який виходив на

Закарпатті з 1922 по 1939 роки. Фольклор друкували головним чином у додатку ”Віночок для підкарпатських діточок”. Редактором обох видань був його земляк, родом з Хуста, з Мараморощини, Олександр Іванович Маркуш*.

Іван Чендей у посмертному слові ”Уклін його пам’яті”, опублікованому у зв’язку зі смертю О. І. Маркуша в газеті ”Літературна Україна” за 29 жовтня 1971 року, відзначив, що нащадки повинні дякувати цьому ”доброму, дбайливому, чесному і натруженому сівачеві” ”і за велику роботу при закладанні основ нової української літератури на Закарпатті за тяжких умов іноземного гніту, і за велику до самовідданості працю на ниві журналістики – він був редактором упродовж сімнадцяти років журналу ”Наш рідний край”, – і за сумлінну працю вчителя, організатора справи народної освіти” [52, 4].

А в статті ”Наш Олександр Маркуш”, надрукованій у газеті ”Закарпатська правда” 1991 року у зв’язку зі 100-річчям з дня народження письменника, І. Чендей окреслив найвагоміші заслуги О. І. Маркуша, особливо акцентуючи увагу на тій праці, що була спрямована на виховання дітей (тут І. Чендей мав на увазі і себе) у душі любові до рідного краю, мови, культури місцевого населення – русинів-українців. І. Чендей, зокрема, писав: О. Маркуш ”став не тільки вартовим нашої

* О. І. Маркуш (1891–1971) – визначний прозаїк, учений, невтомний дослідник життя народу та його творчості, талановитий перекладач, педагог, видавець, журналіст, просвітній діяч, організатор шкільництва у краї, основоположник краєзнавства.

Після закінчення учительської семінарії у Мараморош-Сигеті (тепер Румунія) 30 років працював на ниві освіти.

У 20–30-і роки, коли Закарпаття, відірване від України, входило до складу Чехословаччини, на початку 40-их років, коли край належав горьківській Угорщині, О. Маркуш був у числі тих закарпатських діячів, хто всіляко відстоював руську, тобто українську, мову, літературу, культуру. У дорадянський період він проводив різноаспектну українстичну діяльність:

1) працював учителем початкових народних шкіл з 1922 до 1939 року;

2) з 1922 до 1939 р. видавав журнал ”Наш рідний край”;

3) збирав закарпатський фольклор, часто друкуючи його в додатку до цього журналу ”Віночок для підкарпатських діточок”;

4) у 1941–1942 рр. видав 3 томи закарпатських народних казок;

5) складав підручники для шкіл – букварі, хрестоматії;

6) 50 років життя віддав українській літературі.

Почав друкуватися з 1921 року. Його оповідання виходили в газетах, календарях, збірках.

Ще до 1945 року з’явилися такі книги О. Маркуша:

1) збірки оповідань ”Виміряли землю” (1925), ”Трину засватали” (1941), ”Коровку гнали” (1942);

2) повість ”Юліна” (1943);

3) науково-популярні видання ”Чужі краї – чужі люди”, ”По всіх царствах природи”, ”Старовинні замки Закарпаття” [29, 4].

духовності, нашим світільником в народній освіті, але й одним з поведирів на тій царині літературного слова, коли після світової війни і входження Закарпаття до складу Чехословаччини започаткувалася й творилася нова українська література” [52, 4].

”Він був тим мудрим і жертвним журналістом, який найпершу увагу звернув на підростаюче покоління, пам’ятаючи, що саме від молодих залежить майбутнє. Тому впродовж ледве не цілих двадцятих літ, ледве не всуціль особистими зусиллями, часто навіть коштами, видавав журнал ”Наш рідний край”. Журнал багато значив для освіти і самоосвіти, був улюбленою лектурою для школярів. Ставши в наш час бібліографічною рідкістю, вартий дослідницького вивчення педагога, фольклориста, краєзнавця, етнографа, врешті мовника і літератора” [52, 4].

”Не одне покоління в Закарпатті, – продовжував І. Чендей, – навчалось в народній школі за тими численними підручниками, автором яких був саме Олександр Маркуш – розуміючий і знаючий, завжди зацікавлений і стурбований проблемами, що їх в освіті було завжди багато, тим більше в час, коли наша народна освіта тільки спиналася на ноги після жорстокої неволі і гніту в умовах Австро-Угорської імперії – Закарпаття для неї було колоніальним придатком з ринком такої ж дешевої сировини, як і дешевих маловибагливих людських резервів” [52, 4].

Як бачимо, О. І. Маркуш став знаковою постаттю в долі І. Чендея, оскільки своїми краєзнавчими журналами та українськими підручниками для народних шкіл справив вагомий вплив на формування його світогляду, зокрема і мовного. Це відзначив і сам І. Чендей.

Вплив народної школи в с. Дубовому (1928–1935). Помітний слід в українознавчому вихованні

1) у власне букварній частині до літери *Л* вміщено такий текст:

”Лампа.

Ирина писала. Осипе, пали лампу! Олено, пали лампу! Олена мала. Олена не палила. Мама сама палила лампу. Мама сама написала” [10, 21];

2) до літери *Щ* подано текст:

”Дощик.

Иди, иди, дощику,	Внтер изнявся,
Зварю тобн борщику	Дуб захитався,
В поливаном горщику,	Горщик розбився,
Та поставлю на дубочку	Борщик розлився”.
У зеленому садочку.	[10, 54–55];

3) у читанковій частині букваря вміщено вірш ”Мати”:

”Кто тебе так щиро любить
И вбирає и голубить
И кладе в постіль все спати?
– Моя мила мати.
Кто стеріг тебе од злого,
Одмовляв собн усього,
Щоб тобн то все подати?
– Моя мила мати.
Кто тебе узяв за руку
И до школы на науку
Внв, щоб розум просвіщати?

І. Чендея залишила народна школа села Дубового, до якої він пішов 1928 року в шестилітньому віці. Навчався тут до 1935 року. За Чехословаччини, у 30-ті роки, в Дубовому, що було найбільшим селом Тересвянської долини, налічувалося 1024 будинки, в яких мешкало 4 416 чол., функціонували 3 школи: дві з них були чеськими, хоч у селі чехів і словаків мешкало всього кілька сімей. 4,5 тисячі українців мали лише одну школу – народну. Заняття в ній проходили у дві зміни, в класах сиділо по 60 дітей [11, 613].

У народній школі навчання проводили руською (українською) мовою, знайомили з українською літературою (як закарпатських авторів, так і письменників з-поза меж Закарпаття), прищеплювали любов до народного слова – фольклорних творів тощо. У народній школі села Дубового, як і в інших народних школах краю, використовувалися, крім інших, також українські підручники, складені О. І. Маркушем одноосібно або у співавторстві з Ю. Ревасем. Це були букварі ”Зорниця” (Ужгород, 1925) (автор – О. І. Маркуш), ”Букварь” (автори – О. Маркуш і Ю. Ревай (2-е вид. – Прага, 1937); читанки ”Отчина” (для 3–4 класів народних шкіл, упорядники О. Маркуш та Ю. Ревай) (Прага, 1931); ”Світло” (для 7–8 класів народних шкіл; упорядники О. Маркуш та Ю. Ревай) (Прага, 1932); ”Друга читанка” (для 2 кл. народних шкіл; упорядники – О. Маркуш, Ю. Ревай (2-е вид. – Прага, 1937).

Букварі О. І. Маркуша навчали учнів руської, тобто української мови, доказом чого служать наведені нижче фрагменти з його букваря ”Зорниця”, який був допущений до вживання в руських народних школах Підкарпатської Русі згідно з розпорядженням шкільного відділу цивільної управи краю 21 червня 1925 року:

– Моя мила мати” [10, 87];

4) у букварі є оповідання ”Иванко и заяць”:

”Ишов Иванко садочком. Коли збачить: под молодим дубочком протягся заяць та й лежить.

Гарненко в холодочку спить.

Побіг Иванко скоро до хаты. Уже здалека став кричати: ”Гей, мамко, гей! Полїна збирай та печ чим скорше затопляй, бо будеме заяця зараз мати! От, побігну я, щоб поймати!”

Прибіг Иванко, а заяця нема вже давно” [10, 105];

5) завершується буквар фрагментом з вірша С. Воробкевича:

”Мово родна, слово родне,
кто вас забывае,
той у грудях не серденько,
а лиш камїнь має!” [10, 123].

Щодо читанок, укладених О. Маркушем та Ю. Реваєм, то вони також були україномовними. Важливо відзначити, що в цих читанках були вміщені твори не тільки закарпатських письменників, але й багатьох східноукраїнських та галицьких і буковинських авторів, переклади. Так, наприклад, у читанці ”Отчина” для 3–4 класів народних шкіл (Прага, 1931) зустрічаємо твори закарпатців Луки Дем’яна, Ю. Боршоша-Кум’ятського, Івана Кураха, О. Павловича, О. Духновича, І. Добоша, а також тексти письменників з-поза меж Закарпаття – Т. Шевченка, І. Франка, Б. Грінченка, О. Олеся, В. Самійленка, О. Кониського, Я. Щоголева,

С. Черкасенка, Ю. Федьковича, М. Підгірянки, А. Полянського та ін. [30].

У ”Другій читанці” для 2 класу, схваленій Міністерством шкільництва і народної освіти Чехословаччини та призначеній, як сказано на титулі, для ”народних шкіл с підкарпаторуським учебным языком”, також вміщені твори як закарпатських, так і східноукраїнських, галицьких та буковинських письменників – Т. Шевченка, І. Франка, О. Олеся, С. Руданського, Крушельницького, М. Підгірянки, О. Духновича, Ю. Боршоша-Кум’ятського, В. Гренджі-Донського, М. Матвійчука, Микити Магіра, Й. Грушки та ін. [8].

З метою ілюстрації мови читанки ”Отчина” наведемо кілька фрагментів з неї:

1) уривок з оповідання ”До школы”:

”Був хлопчик. Звали його Пилипом.

Раз збрáлися хлопці до школы. Пилип узяв шапку и хотів також ити. Мати увидѣла и спитала: ”Куды се ты, Пилипку, збрáвся?”

– До школы.

– Ты ще не пойдеш, – сказала мати и не пустила його з хаты.

Другі хлопці пошли до школы. Тато ще зрана поххав до лѣса, мати пошла на поденну роботу. В хатѣ осталася баба, та и она заснула” [30, 5];

2) вірш Ю. Федьковича ”Родный край”:

Там, де я родився, там мѝй рѝдний край,

Славы, щáстя, дѝлѝ, Бѝже, йѝому дай!

Славы, щáстя, дѝлѝ, веселѝ годѝну,

Мир во вѝки вѝчнѝ, мир на ту краину!

Там, де я родився, там мѝй рѝдний дѝм,

Славы, щáстя, дѝлѝ дай нам, Бѝже, всѝм!

А найскѝрше – мáмѝ и отцѝви мѝму,

Мир во вѝки вѝчнѝ, мир у рѝднѝм дѝму! [30, с. 5];

3) уривок з краєзнавчого тексту:

”... Рѝська землѝ є нáша, бо мы Русины. Але чѝмѝ она нáша?

– Тому нáша, Васильку, бо мы пѝред вѝкáми пѝршѝ тут поселилися, коли ще не було тут інших людѝй. Нáшим трѝдом мы упрáвили тѝ поля, якѝ колись були зарѝслѝ лѝсáми, побудѝвали сѝ села и мѝстá, а нáшѝ прáдѝды и ѝтѝцѝ боронѝли сѝ землѝю пѝред ворогáми. Ся землѝ зрошѝна крѝвѝю нáших прáдѝдѝв, якѝ страдáли за нѝѝ. Тѝю прáцею и крѝвѝю мы купѝли сѝ землѝю и за то она є нáша – рѝська!

– А чи я спѝзнáю колись нáшу рѝську землѝю, наше Пѝдкарпáтя и цѝлѝ нáшу держáву?

– Видѝти сѝ цѝлѝ не так лѝгко, бо она дуже ширѝка й довга. Але як пѝдростѝш, змáгáйся спѝзнати сѝ, бо тѝлько той, кто пѝзнає дѝбре свѝй рѝдний край, свѝю держáву, бѝде знáти всѝ их красѝй и бѝде их щѝро любити. Нѝнѝ ты ще малѝнький, то учѝся любити свѝйх рѝдичѝв и свѝю рѝдну хáту, щѝбы колись мѝг полюбити всѝх свѝйх рѝських и славѝнських братѝв и цѝлѝ нáшу отчѝну” [30, 4–5].

Як бачимо, у народній школі І. Чендей навчався української літературної мови в закарпатському

варіанті, що характеризувалася фонетичними, лексичними, граматичними та правописними

особливостями. До специфічних правописних рис належали т. зв. "дашки" (б слід було читати як звук [i], літера h, яку також треба було вимовляти як звук [i], буква ы, що позначала звук [и], можливо, закарпатський діал. звук [ы]).

Знайомство з українською літературою поза школою. З українською літературою І. Чендей почав знайомитися ще до Другої світової війни не тільки через шкільні підручники з української літератури, читанки, хрестоматії. Він читав українські книги й поза школою, купуючи їх. Про це знаходимо свідчення у творах І. Чендея. Так, у "Книжечці", віршеві в прозі (1957), є згадка про першу в його житті українську книжку, придбану самостійно [47, 20–21]. Це була тоненька книжечка віршів Юрія Федьковича, де вміщена була й поема "Довбуш".

Батько наполягав, щоб син читав тільки, з його погляду, корисну, потрібну літературу – Біблію, Ветхий і Новий завіт, та вголос, так, щоб і малі діти слухали, щоб виховалися. Нерелігійну ж, світську літературу, зокрема художню, на зразок творів Ю. Федьковича, батько вважав несерйозною, некорисною, "пустиньками", від яких "ні тілу, ні душі хосна ... нема!" [47, 21].

Хлопець "все написане у Ветхому й Новому завіті читав і перечитував не раз, не два рази, багато з того знав напам'ять" [47, 21].

А книжечка Федьковича дісталася в його руки вперше. І хлопець з цікавістю поринув у читання, не зразу виконавши наказ батька – взяти до рук Ветхий чи Новий завіт.

Батько розсердився на сина, звинувативши його в неслухняності, у несерйозному, пустому читанні, – вихопив книжечку з віршами Ю. Федьковича і кинув у плиту, у якій горів вогонь. "Я прожогом скочив з печі на долівку й кинувся рятувати книжечку, але вона вже чорніла й димілася в жорстоких обіймах полум'я", – згадував автор [47, 21].

Це, як наголосив І. Чендей, була його "перша книжечка, куплена за гудзика в сусіднього хлопця! За двадцять і один гудзик!", які хлопець повідризував таємно від батьків з домашнього одягу [47, 20–21].

Роль першої вчительки в краєзнавчому вихованні. Особлива роль у вихованні І. Чендея належить його першій учительці Йолані Тимкович, яка навчала його у сільській народній школі впродовж трьох років.

І. Чендей підкреслив, що саме Йолана Тимкович відкрила вперше шлях не тільки до знань, але й до духовних скарбів народу, до фольклору, народної мови. Це сталося ще в першому класі. Про це він пише в автобіографічній повісті "Луна блакитного овиду": "Я полюбив її ніжно, як тільки може любити хлопчина справді святе і велике. Йолані Тимкович – своєї першій вчительці – я зобов'язаний не тільки першими відкритими вікнами до знань, не тільки завжди доброю і радісною пам'яттю про сільську народну школу... Я дякую їй першим пробудженням інтересом до всього прекрасного в казці і пісні, до скарбів духовних нашого народу" [49, 244].

Було це в першому класі, перед Різдвом, якраз перед зимовими канікулами. Саме тоді вчителька організувала урок народної творчості Закарпаття. Останній день у школі. У всіх був гарний настрій перед святом, вчителька теж була піднесеною і врочистою. Вона спочатку щось радісно розповідала учням на уроках, а потім попросила хлопців поколядувати. Колядували хлопці-переростки (на Верховині тоді не всі починали навчатися в школі з 6 літ). Хлопці вже вмili колядувати, знали колядки, бо самі не раз ходили по селу з колядою од хати до хати. Ось як зворушливо описав свої перші дитячі враження від почутих у школі колядок І. Чендей: "Хлопці зібралися гуртком. Проспівали першу, другу колядку, в класі ставало якось незвично, небуденно. Бо в самих колядках повідалося про все, що міг витворити народний талант в думі і турботі, аби земля родила щедро, аби сади рясніли густо, аби хліви з худобицею були повні, аби зелене вино саджене наливалося соком сосячим і п'яним... Співалося ще про парубків і дівчат на виданні, про газду і газдиню... Кожен з присутніх напивав вітрила уяви і плив од будення далеко, далеко... В досі не знані світи. І найбільше неспокою було при уяві про зелене вино саджене. Ні, воно малювалося зовсім не тим червоним, що його колись присилувала спробувати нанашка при крижмі. Воно уявлялося чимось казковим, солодким і запашним, – одної осені мама кілька грон принесла нам з села. І вже хотілося знати, як воно квітне, як росте і набирається соків. Жарти хіба про все дізнатися, коли на Верховині виноград не садили?" [49, 244–245].

Слова вчительки, сказані після прослуховування колядок, які проспівали учні, глибоко і назавжди запали в душу Івана Чендея. Сам він про це написав зі схвиленою щирістю в повісті "Луна блакитного овиду": "Коли хлопці відспівали колядок, вчителька сиділа мовчки, задумана. І в класі було тихо, так тихо. Вона піднялася, пройшла між лавиць й спершу поволі, ніби все збирала думки, почала говорити нам про народні звичаї і красу в них, про багатство вигадки і велику чистоту. Вона повідала нам про пісні і казки, про чудодійні чари рідної мови і всього, що є рідним і прекрасним на батьківській землі. Ми слухали захоплено, і нам було вже жаль того, хто рідну землю любити не навчився, у кого не серце, а камінь до пісні і казки, хто знехтував і забув мову дідів і прадідів, кого понесло по чужих холодних світах... Ніхто ніякої цікавішої бесіди з нами в той день провести не міг. І наша верховинська земля з полонинами і гірськими ріками, з рідним селом та його околицями видавалася нам дійсно неповторною, найдорожчою в світі.

Все нами приймалося таким, яким подавала його наша вчителька, відкриваючи цілий світ великого і світлого. І ми вже гордилися своїм рідним краєм, чули себе такими багатими, такими багатими..." [49, 245].

Письменник зберіг на все життя почуття любові до першої вчительки і вдячності їй. Він писав:

"Минули літа. Минуло багато літ. А я люблю її, мою першу вчительку Йолану Тимкович, тим же дитячим захопленим почуттям. У мене до неї цілий океан ніжності і почуття обов'язку... За все, за все прекрасне, що нам так щедро дарувала і для нас відкривала..." [49, 245].

У 1997 році на запитання закарпатського журналіста О. Гавроша про найбільш пам'ятні зустрічі в житті І. Чендей відповів, що таких зустрічей загалом багато, але схвилювано розповів про одну зустріч, яка відбулася в 1957 році у Кошицях, (тоді в Чехословаччині), з Йоланою Тимкович, його першою вчителькою [6, 15].

Фольклористична діяльність І. Чендей. І. Чендей не просто добре знав фольклор, він відомий як збирач і публікатор народної творчості Закарпаття. Ще в 1982 році Юрій Шкробинець відзначив, що І. Чендей має чималі заслуги і як збирач фольклору [55, 3]. Письменник зробив вартісний внесок в українську фольклористику, опублікувавши протягом життя кілька збірок закарпатської народної творчості – пісень, коломийок, казок, гумористичних та сатиричних творів або виступивши в ролі літературного редактора, упорядника:

1) у 1938 році, ще будучи учнем Хустської гімназії, надрукував у місцевій газеті "Русский народный голос" дві добірки закарпатських коломийок, записаних у рідному селі Дубовому. Це була перша публікація І. Чендей, що має і символічне значення. Вона служить красномовним підтвердженням тих фундаментальних засад, на яких письменник увіходив у творчий світ, – цією підвалиною служила народна творчість, фольклор.

Після війни вийшло ще кілька фольклористичних добірок, у яких укладачем чи літературним редактором І. Чендей виступав самостійно або у співавторстві з іншими вченими, письменниками. Зокрема, з'явилися:

2) у 1958 році збірка закарпатського народного гумору, сатири під назвою "Скавав піп через пліт...". Її обсяг – 86 с. Упорядником цієї збірки та автором передмови до неї був М. Ясько. І. Чендею належало літературне опрацювання матеріалу. Рецензію на це видання, написану О. Довганичем, умістила газета "Закарпатська правда" [1958. – 16 червня. – С. 3];

3) у 1960 році – об'ємна книга "Казки Верховини. Закарпатські українські народні казки" обсягом 392 с. Укладачем збірки став І. Чендей одноосібно;

4) у 1965 році – збірка обсягом 285 с. під назвою "Казки зелених гір". Запис матеріалів, його впорядкування та редагування здійснили П. В. Лінтур та І. М. Чендей. Вступну статтю "Казкар Михайло Галиця" написав П. В. Лінтур. Книга мала значний резонанс, доказом чого служить ряд рецензій, авторами яких були П. Скунець, В. Басараб, В. Громова, В. Марко, В. Фединишинець. Рецензії з'явилися в обласних та

районних газетах Закарпаття ("Закарпатська правда", "Радянська Верховина" та ін.), а також у республіканській пресі (Громова В.). Рецензія П. Скунця під назвою "Нові видання закарпатського фольклору" була надрукована у республіканському фаховому виданні "Народна творчість та етнографія" в 1967 році [36, 97–98];

5) у 1965 році – збірка "Закарпатські пісні та коломийки" обсягом 351 с. Матеріали до цієї збірки зібрані Й. Жупан, М. Кречко, П. В. Лінтур, І. Чендей та ін., про що свідчать бібліографічні дані книги. Упорядниками видання стали М. М. Кречко та П. В. Лінтур. П. Скунець у вищезазначеній рецензії "Нові видання закарпатського фольклору" подав високу оцінку цієї збірки [36, 99];

6) у 1966 році – збірка закарпатських казок, гумору і сатири під назвою "Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати" обсягом 272 с. Запис текстів, упорядкування матеріалу здійснив П. В. Лінтур, він написав і післямову "Зброєю сміху" (с.251–261). І. М. Чендеєві належить загальна редакція і підготовка текстів, він же написав передмову до збірки під назвою "Коштовні перли" [48, 5–6]. Рецензентами збірки виступили: П. Скунець, який у вищезазначеній розвідці "Нові видання закарпатського фольклору" подав огляд збірки на с. 98; В. Фединишинець, що в газеті "Літературна Україна" [1966. – 13 вересня] опублікував статтю "Едельвейс епосу Закарпаття" [32, 17–25].

Для глибшого усвідомлення ролі фольклору в творчій біографії І. Чендей дуже важливі власні судження письменника про фольклор Закарпаття, оту чисту криницю вічно живого народного мистецтва, джерело невичерпної краси народного генія, чарівний засіб для того, щоб не тільки глибше пізнати Закарпаття, але й палкіше полюбити його.

Наведемо думки І. Чендей про народні казки Закарпаття, висловлені ним у передмові "Коштовні перли", що вміщена в книзі "Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати. Закарпатські народні казки. Гумор та сатира":

"Сплески хвиль народної мудрості приносять нам коштовні перли казок. У них – всіяне зорями та осяяне сонцем високе небо нестримного лету думки і фантазії. У них – недосяжна глибина генія народу – будівника, творця. В них – широченний овид уявлень і суджень про добро та порядність, про гідність і всемогутність правди.

З давніх-давен, навіть ще й тоді, коли людині було далеко до письма і перших літературних пам'ятників, казки народжувались і народжуються з життя та мрії. Казки завжди були вірними супутниками людини, не лише вдовольняючи естетичні потреби та уподобання, але й борючись з чорною брехнею та підступним лицемірством, з кривдою та всяким іншим виявом зла. Казки звеличували в людині прекрасне – відвагу і працьовитість, чесність і скромність, прагнення до кращого, віру в свої сили.

Воістину достойна подиву неоціненна скарбниця народної творчості Закарпаття. Казкам у ній належить чільне місце.

Емоційний і щедрий, винахідливий і мудрий трудар-закарпатець прикрашав своє життя – ой, яке нелегке часом! – казкою-думою. На крилах казки він здіймався високо, щоб долати відстань од непривітної буденності до озорених світлими надіями обривів.

Розмаїта царина казки на Закарпатті. Тут і чарівна казка з широким епічним овидом, тут і казка – новела, байка, анекдот. Почесне місце посідають і казка-сатира, і казка-гумор.

Читач прочитає казки цієї книги і візьме для себе все, що припаде йому до серця з принад їх краси, з глибин їх мудрості. Йому стане близькою й зрозумілою вдача верховинця, закарпатця з характерною рисою неквапливості, зате послідовності судження, з дотепністю і мудрістю.

З невичерпної скарбниці фольклору Закарпаття зараз взято добрими пригорщами, щоб донести ці коштовності до широкого читача. Знов у великий океан народної творчості України вливається чиста полонинська річка, щоб лунко видзвонювати і грати барвами щедрого вінка думки та почуттів. То нехай ця книга несе естетичну насолоду і радість читачеві!” [48, 5–6].

Ставлення Івана Чендея до фольклору та етнографії має аналоги в українській класиці. Для прикладу послужать думки та праці велетнів української культури – М. Коцюбинського, М. Драгоманова, І. Франка, Б. Грінченка (див. нашу монографію) [38, 76–78].

І. Франко вважав фольклор пропедевтикою вивчення рідної мови. Ще 1884 року в своїй праці “Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах” він виклав своє розуміння того, якими методами, шляхами слід навчати гарної української літературної мови в школах Галичини. З погляду І. Франка, “ціль руських викладів в середніх школах повинна бути – ознайомлення молодіжі з живою мовою і живою (народною і артистичною (тобто художньою – В. С.) літературою” [41, 330]. І. Франко пропонував провести реформу тогочасної школи в Галичині в плані викладання української мови та літератури. Каменяр наголошував, що перед вивченням власне художньої літератури учні в гімназіях повинні широко ознайомитися з різними взірцями фольклору – піснями й оповіданнями, що малюють “1000-літню минувшість нашого народу, його безчисленні невзгоди, погляди і змагання” [41, 331]. “Та література народна (тобто фольклор), – на переконання І. Франка, – повинна у нас зайняти місце старословенщини, повинна для нашої молоді статись пропедевтикою рідної мови, історії і літератури” [41, 331].

Велетні української культури 19 – поч. 20 ст. вбачали у фольклорі ефективне джерело вивчення народної мови, а також цінне джерело збагачення української літературної мови, зокрема мови художньої літератури.

Вищенаведене дозволяє стверджувати: І. Чендей не просто був глибоким знавцем закарпатської народної творчості, вмів, майстерно вводячи її в тканину власних художніх творів, він зробив вагомий внесок у фольклористику як науковець, як збирач, публікатор та інтерпретатор цієї творчості. І цією гранню своєї діяльності І. Чендей співзвучний іншим велетнями української культури.

Хустська гімназія, літературний гурток, керований П. В. Лінтуром, дали перший поштовх до творчості. Вагому роль у професійному спрямуванні І. Чендея відіграли Хустська гімназія, у якій він навчався з 1935 року, і особливо його гімназійний учитель Петро Васильович Лінтур.

Ю. Шкробинець відзначив особливу роль цих факторів у творчому житті І. Чендея. Він писав, що гімназія і хустська літературна школа дали Чендею “перший поштовх до писання, до творчості” [55, 3].

Іван Чендей знав П. В. Лінтура впродовж 30 років, тому залишив ряд статей, присвячених своєму вчителю*.

* П. В. Лінтур (1909–1969) родом з Мукачівщини, народився в селі Горонда в бідній селянській родині. У початковій школі виявив здібності до науки, тому вчитель умовляв батька П. Лінтура, щоб той віддав сина в гімназію. Навчався в Мукачівській гімназії. Гімназистом також був кмітливим, дисциплінованим, працьовитим, вивчав не тільки програмний матеріал, багато працював і з додатковою літературою. “Розум, що його дала природа, був у щасливому поєднанні з добрим здоров’ям, цілими довгими годинами міг просиджувати не тільки над тими науками, що вимагалися за програмою. Він до них був жадібний, багато читав літератури...” – згадував І. Чендей [44, 95]. Після закінчення гімназії поступив на історико-філологічний факультет Празького університету. З 1937 року, після закінчення Празького університету, певний час працював учителем на Верховині, згодом отримав місце в Хустській гімназії, де викладав історію, літературу.

До визволення краю хустський період став найкращим і найпам’ятнішим у педагогічній роботі П. В. Лінтура. За спогадами І. Чендея, він був учителем-майстром, мав великий авторитет серед гімназистів.

Проживав у хаті на околиці Хуста, мав хорошу бібліотеку, де були твори російських та українських класиків. Цією бібліотекою користувалися й учні гімназії. І. Чендей згадував: “З своєї бібліотеки він давав читати книги, і чимало хто саме йому завдячує першому знайомству з творами російської та української класичної спадщини – за окремі з них справді в той час можна було потрапити за грати”. Давав читати твори Горького, Єсеніна, Олексія Толстого, Миколи Островського (“Як гартувалася сталь”). До П. В. Лінтура приходили ті гімназисти, хто, за словами І. Чендея, “в літературі знаходив смисл і натхнення, великий приклад” [44, 96].

Після приходу Радянської Армії в 1944 році П. В. Лінтур став директором Хустської, але вже української гімназії.

Згодом працював заступником голови Народної ради Закарпатської України, а після організації Ужгородського університету став працювати викладачем цього вузу, викладав фольклор та російську літературу.

П. В. Лінтур найбільше зробив у фольклористиці.

І. Чендей високо оцінив доробок ученого. Він писав: "Скарб казкових покладів на Закарпатті відкривав він для того, аби з карпатських верховин і долин до нашого великого і багатого народного океану культури припливли нові чисті і дзвінкі ріки. І він, Петро Васильович Лінтур, це зробив справді по-господарськи, дбайливо, з селянською впертістю і заповзятістю" [44, 98]. І далі: "Дякуючи йому, в українській фольклористиці ми стали багатшими і щедрішими, відкрили собі не одну прекрасну сторінку для вічності, для доказу того, що наш народ є дивовижно багатим, що джерела його творчості в слові справді завжди живі і повні" [50, 2]. Фольклористичні збірники П. В. Лінтура – "частини тої будови, що її він звів на красу нашої культури, на добро і радість людям, собі – на вічну пам'ять у серцях не тільки закарпатців, а всіх, хто цінує й цінуватиме мовні скарби народного духу" [50, 2].

І. Чендей залишив спогади про роки навчання в Хусті у кінці 30 – на початку 40-х років ХХ ст., які під назвою "До глибини чарівних ліг" були надруковані в газеті "Закарпатська правда" 27 серпня 1994 року.

У тяжкі окупаційні роки 1938–1944 в Хустській гімназії навчалося багато молоді з літературним хистом, тому там і утворився літературний гурток.

За спогадами І. Чендея, "організатором, навчителем і вихователем літераторів був Петро Лінтур. Історик, визначний знавець культурного і літературного Закарпаття, фольклорист, знавець російської та слов'янської літератур, Петро Васильович був душею учнівського літературного колективу. Завжди уважний і молодь розуміючий, готовий поради, зарадити, допомогти, він користувався великим авторитетом і повагою. До нього молоді горнулися, йому довіряли" [46, 4].

Спочатку гурток збирався в бібліотеці для викладачів гімназії, якою відав П. Лінтур. Але після того, як викладач фізкультури звинуватив гуртківців у недозволених зборах, грубо нападши на одного з членів гуртка в образливій формі, довелося змінити місце зібрання: почали сходитися на квартирах по черзі то в одного, то в іншого учня-гуртківця разом з керівником П. Лінтуром.

У цьому гуртку читалися й обговорювалися твори початківців. Саме на зібраннях літературного гуртка в Хустській гімназії у кінці 30 – на початку 40-их років були прочитані перші літературні

спроби І. Чендея, Петра Продана, К. Галаса (Красіна), Дмитра Вакарова, Василя Сочки-Боржавина, Василя Валя, Максиміліана Шпіцера, Михайла Симулика, Михайла Кеминя, Ярослава Лесева, Ольги Дубиніної, Костянтина Дюрочки, Миколи Пацкана [44, 96].

Як наголосив І. Чендей, не всі дожили до кращих днів, але всі, хто залишився живий, завжди згадують літературні зустрічі в Хусті добрим і теплим словом, бо в них, за словами І. Чендея, "була тривога і надія, чиста дружба і тверда віра в мистецтво слова, в його силу" [44, 96].

У кінці 30 – на поч. 40-их років на Закарпатті з'явилося ряд пам'ятних книг: колективний збірник поезій "12", "Живая струя", "Шаги", "Будет день", "Накануне", "Литературный альманах". Тут були й окремі збірники авторів з уже певним набутком – Й. Архія, С. Панька, І. Керчі, П. Продана, Ю. Гойди [46, 4]. І. Чендей підкреслив: "Назавжди залишилися пам'ятними дні, коли в гімназії Хуста в 1941 році з'явився альманах літгуртківців "Будет день" з вступним словом викладача Петра Лінтура, цілим соковитим гроном талановитих, допитливих, набулих перший істотний досвід орудування словом в поезії і прозі літераторів. Це була справжня культурна подія зі значенням не для одного навчального закладу, не для одного Хуста – а набереся сміливості так сказати – всього Закарпаття" [46, 4].

Альманах "Будет день" містив твори літгуртківців, серед яких були Кирило Галас, Петро Продан, Костянтин Дюрічко, Дмитро Лазар, Мойсей Шпіцер, Михайло Симулик, Василь Вальо, Ольга Дубиніна, Дмитро Вакаров.

Постає питання: Чому збірка "Будет день", як і переважна більшість інших видань того часу (у кінці 30 – на поч. 40-х років, за Угорщини) написані російською мовою? Це питання, як зазначає І. Чендей, нині може видатися для багатьох незрозумілим, навіть дивним. "Природніше, здавалося, було б творити на мові навчання в школах часу угорської окупації Закарпаття – на мові угроруській..." [46, 4]. Письменник дав відповідь на поставлене питання: "Мова для творення в прозі та поезії минулого Закарпаття (маю на увазі час до визволення в 1944 році та возз'єднання з Україною в 1945) є давнім зболеним для культури, тим більше літератури аномальним явищем. Закарпатців іноземні панівники, тим більше угорські, воліли мати, бачити, уявляти бодай ким, тільки не українцями. Відсутність істинної суверенної української державності до цього спричинялася своїм порядком. Угорські панівники скоріше ладні були терпіти промосковську, проросійську орієнтацію серед інтелігенції у нас, аніж визнавати за нами українськість; робилося все, аби нас від колиски відривати, тлумити і задушувати у нас почуття, розуміння українського роду. Такою страшною є доля тих, котрі опиняються на обочинах, живуть окремо, ще гірше – не мають своєї традиційної державності усталеної і зміцнілої. Хіба не звідси і нинішні спекуляції з так званним закарпатським

"Фольклор – була неосяжна царина, де він виявив свій справді великий, справді щедрий, справді світлий талант. Цій роботі він присвятив десятки років, зробив так багато..." – писав І. Чендей [44, 97].

Перша фольклористична збірка П. В. Лінтура з'явилася друком ще в 1942 році. Це був збірник колядок, створених "народним талантом, котрий прагнув краси, ішов од життя, од землеробської праці" [44, 2].

У післявоєнні роки вчений записав і видав багато фольклористичних збірників, які включали казки, народні пісні, коломийки, балади, легенди Закарпаття. Докладніше про життя і діяльність П. В. Лінтура див. праці І. Чендея [44, 94–99; 50], І. Сенька [34], В. С. Попа [33, 188], Г. В. Павленка [31, 107], Т. Чумак [53, 71–75].

русинством, у якому не інше, як глухота і сліпота з приниженням закарпатців-українців із роду в рід від прабатька?" [46, 4].

До війни українська культурно-мовна орієнтація для І. Чендея ще не стала визначальною: він же навчався в російськомовній Хустській гімназії, де основна увага приділялася російській культурі – російській літературі та російській мові. Викладачами гімназії працювало багато емігрантів з Росії.

Гімназисти, серед них і І. Чендей, зачитувалися російською класикою – М. Горьким, С. Єсеніним, О. Толстим, М. Островським.

З огляду на ці об'єктивні обставини, про які йдеться і в Чендєєвих спогадах, стає цілком зрозумілим дебют І. Чендея в літературі російською мовою:

1) у 1939 році було опубліковане перше оповідання "История с деньгами" на сторінках місцевої газети "Русский народный голос";

2) у 1941 році у книжці "Будет день" було надруковано 5 оповідань І. Чендея: "Три мертвеца", "Максимъ Сасинъ", "Любовь Ивана Ллсника", "Убийство...", "Отрывок" [3].

Початок україномовної творчості І. Чендея та її рівень. Перші твори І. Чендея українською мовою з'явилися вже після Другої світової війни, у 1948 році, коли він працював журналістом обласної газети "Закарпатська правда" (1945–1955). Це були: новела "Ружана", надрукована в газеті "Закарпатська правда" за 18 січня 1948 року; новела "Останній вечір", опублікована на сторінках цієї ж газети за 5 грудня 1948 року; кілька новел ввійшли до літературного альманаху "Радянське Закарпаття", а саме: у № 2 цього альманаху надруковано новелу "Наша влада" (Ужгород, 1948. – С. 79–83), а в № 3 – дві новели: "Василько" та "Ружана" [32, 12].

Загалом до появи першої книги новел І. Чендея "Чайки летять на Схід" (1955) упродовж 1948–1955 років опубліковано біля 40 творів І. Чендея – новел, оповідань, нарисів на сторінках газети "Закарпатська правда", у літературному альманасі "Радянське Закарпаття", у збірнику "За мир!" [32, 12–15].

І. Чендей зізнався, що вибір на користь української мови після війни зробив цілком самостійно, без будь-якого тиску ззовні. Письменник назвав чинники, які зумовили цей вибір: "Я себе усвідомив українцем великою мірою завдяки літературі. Я побачив, що мова наших людей – це мова Коцюбинського, Стефаніка, Франка, Шевченка. Адже до війни я не читав українські твори, виховувався в русофільському дусі. Тому добре знав "Мать" Горького.

Велику роль відіграло повернення до народної творчості, пісні, коломийки. Я побачив, що українська культура є нашою, що це є ми. Раніше просто бракувало інформації. І тут уже була безпосередня причетність. І вона все розставила на свої місця. Це сталося не під чийось тиском. Я сам дійшов до цього. Це відбулося мирним шляхом – через власне усвідомлення" [5, 5].

Коли в 1955 році в Ужгороді вийшла друком перша збірка новел І. Чендея "Чайки летять на Схід", яка включила 18 новел ("Чайки летять на Схід", "На світанку", "Ружана", "На заробіток", "Чорна хмара", "Льодові квіти", "Василько", "Задужна субота", "Зведениця", "Тестамент", "Провесна", "Біла гвоздика", "Червоні маки", "Палій", "Весняний цвіт", "Тривожна ніч", "Легенда про єдність", "Плуг"), то на цю книгу відгукнулося багато рецензентів (В. Ариповський, Г. Удовиченко, Ю. Балега, І. Вишневський, В. Габорець, О. Довганич, В. Петльований, В. Поп, М. Чабанівський).

Рецензенти відзначали високий рівень мови цієї збірки. Так, В. Ариповський у статті "Новели Івана Чендея" наголосив: "Сильною стороною новел І. Чендея є їх точна, образна і лаконічна мова. Автору властива своєрідна "оповідна" манера, що дозволяє щедро використовувати влучні, соковиті слова і вирази з місцевої говірки, надає його творам яскравого місцевого колориту. Звертає на себе увагу намагання говорити якомога коротше, "крутими" фразами, насиченими змістом, які малоюють конкретний образ" [2, 4].

М. Чабанівський у рецензії "Перша книга оповідань" зауважив: "Іван Чендей своїми кращими новелами (а до найсильніших творів критик відніс новели "Чайки летять на Схід", "Ружана", "Чорна хмара", "На заробіток", "Тестамент", "Льодові квіти", "Василько" – В. С.) довів, що він уміє писати образно, виукло і цікаво. Молодий автор знає секрет психологічного малюнку, у нього гостре перо..." [43, 171].

Г. Удовиченко у статті "Деякі питання стилю письменника" підсумував, що в особі І. Чендея українська література, і зокрема новелістика, "має самобутнього, багатообіцяючого письменника, який при властивому йому сумлінні і працьовитості зможе ще повніше оволодіти скарбами української літературної і загальнонаціональної мови і порадувати нашого читача ще не однією художньо повноцінною книжкою на тематику як з минулого, так і сучасного життя" [39, 151].

Удосконалення мови через українську класику. Таким чином, бачимо, що на час виходу своєї першої книги І. Чендей уже опанував загальноукраїнською літературною мовою на високому рівні, незважаючи на те, що, як стверджував сам, розпочав глибше ознайомлення з нею вже після 20-ти років. Постає питання: Яким чином?

Письменник навчався української літературної мови та шліфував її кількома шляхами:

1) багато читав самостійно української класики, новітньої української літератури, яка після возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною стала доступною для закарпатців;

2) знайомився з українською літературою, коли навчався на курсах газетних працівників при республіканській партшколі ЦК Компартії України у Харкові (березень–жовтень 1946 р.);

3) вивчав цю літературу на філологічному факультеті Ужгородського університету, який

закінчив у 1952 році (заочно). Хоча навчався на російському відділенні, однак українську літературу опановував як предмет;

4) читав українських письменників, перебуваючи на Вищих літературних курсах при Літературному інституті ім. О. М. Горького (1962).

Підтвердженням вищесказаного служить лист І. Чендея до українського літературознавця Г. Шевченка від 8 березня 1992 року:

”Василь Стефаник, як і вся наша літературна культура, літературне багатство, до нас прийшло тільки з радянською дійсністю. Я мав за двадцять років, коли вперше вивчав українську мову справді, вперше дістав можливість прочитати Шевченка (маю на увазі – повністю; окремі вірші, поеми я знав раніше), Франка, Лесю Українку, Коцюбинського, Мартовича, звісно, й Черемшину та Стефаника” [54, 92].

”У коло читацьких інтересів та захоплень І. Чендея ввійшли, поряд з українською, російська і зарубіжна класика, радянська література, доступні в оригіналі угорська і чеська літератури. І чим ширше ставало це коло, тим виразніше проступала творча особистість письменника”, – підкреслив Г. Шевченко [54, 93].

Журналістська практика – школа майстерності. П. В. Лінтур у статті ”Іван Чендей – новеліст (До питання творчої еволюції письменника)” підкреслив, що шліфуванню стилю письменника сприяла його десятирічна робота в газеті ”Закарпатська правда” [28, 75].

П. В. Лінтур акцентував увагу на постійній копійкій роботі І. Чендея над словом: ”Наполегливо і систематично працюючи над підвищенням майстерності, долаючи труднощі мови і стилю, які завжди були слабким місцем у творчості літераторів Закарпаття, Іван Чендей як митець слова ішов все далі і далі вперед...” [28, 76].

Перекладацька діяльність. Удосконаленню української літературної мови сприяє перекладацька діяльність Івана Чендея. Ю. Шкробинець ще 1982 року відзначив, що І. Чендей ”має чималі заслуги і як ... перекладач творів угорської класичної літератури українською мовою” [55, 3].

М. Коцюбинський, розглядаючи переклади як важливий засіб удосконалення мови, радив письменникам, зокрема молодим, з метою кращого опанування рідною мовою займатися перекладами українською мовою.

Саме таку пораду М. Коцюбинський дає молодому П. Тичині та його товаришам. ”Ви пишете про переклади оповідань українських авторів на мову російську, – читаємо в листі письменника до П. Тичини на початку ХХ ст. – А мені здається, що корисніше було б перекладати з російського на українське, бо таким чином перекладач краще познайомив би ся з українською мовою, і такі переклади здалися б нам. У нас, наприклад, дуже слаба література для дітей, і коли б хто зробив переклад кращих російських творів для дитячої лектури, можна б було видати навіть” [24, 198].

Іван Чендей також шліфував свій мовний стиль через перекладацьку діяльність, здійснюючи переклади з угорської та словацької мов. Так, найбільше він працював над перекладами творів угорських письменників Ж. Моріца, Йокаї Мора, Гергея Шандора. Зокрема, І. Чендей переклав з угорської літератури:

1) оповідання Ж. Моріца. Книга під назвою ”Моріц Ж. Оповідання” обсягом 112 стор. з’явилася в Ужгороді в 1954 році з передмовою К. Лустіга;

2) повість ”Жовта троянда” Йокаї Мора (обсяг 83 с.). Цей переклад здійснено у співавторстві з О. Маркушем. Він з’явився друком у Києві в 1958 році;

3) роман Йокаї Мора ”20 000 років під кригою” (обсяг 167 с.). Цей переклад І. Чендей здійснив також у співавторстві з О. Маркушем. Книга вийшла в Києві у 1959 році з післямовою В. І. Бондарчука;

4) історичний роман Гергея Шандора ”Панський суд” (обсяг 394 с.). Автори перекладу І. Чендей та Д. Меденці. Книга вийшла друком у Києві у видавництві ”Дніпро” 1965 року з післямовою К. Шахової;

5) у 1976 році в Києві з’явився друком великий за обсягом збірник (430 с.) під назвою ”Угорське оповідання”. Збірник упорядковано К. Шаховою. Перекладачами виступили Ю. Керекеш, С. Панько, Ю. Шкробинець, К. Бібіков, І. Мегела та І. Чендей. Зокрема, в збірнику надруковано оповідання Ж. Моріца ”Найбрудніша сорочка свинопаса” в перекладі І. Чендея.

І. Чендей перекладав твори і словацької літератури. У 1984 році в Києві у видавництві ”Веселка” з’явилася невелика книжечка (обсягом 32 с.) під назвою ”Андрічків Ю. Пломінець: Казки: Для дошк. віку”. Переклад казок зі словацької мови здійснив І. Чендей [32, 42–43].

Висока вимогливість – домінанта творчості І. Чендея. Стержневим компонентом творчого кредо письменника була вимогливість. Це кредо І. Чендей сформулював так: ”Робити якнайкраще, іти в міру можливостей у ногу з новим, сповідувати його словом і ділом – ось єдино що може стати керівництвом до дії для кожного з серцем живим, з мислю живою” [45, 4]. Письменницьке кредо І. Чендея включало: почуття авторської гідності, самолюбності, відповідальності, якісну роботу задля збереження авторитету, вміння багато й важко працювати над твором, вміння не тільки писати, але й викреслювати [45, 8].

На репліку одного з членів Спілки письменників Закарпаття про те, що ”кожен пише, як може”, І. Чендей дав таку відповідь: ”Якщо до отого ”кожен пише, як може”, додати ще ”кожен редагує, як може”, хіба варто дивуватися появі сірих книжок? Вони стають пошестю” [45, 8]. На його переконання, ”сірість таки у нас чувається досить безпечно” [45, 7]. Причин вистачає. ”Одна з найістотніших у тому, що в самій Спілці письменників багато членів, та прямопропорційно до загального їх числа

обмаль істинних літераторів. Кількість не переїшла в якість” [45, 7].

І. Чендей наголосив: ”... Все замикається на авторові. Найперше все залежить від таланту, від глибини проникнення в життя, від матеріалу, що лягає в основу твору, від засобів і працьовитості, від розуміння і волі зробити самому, і тільки самому, найбільше перед тим, як приходити вже до читача. Чимало ми досягли б, навчаючись не тільки писати, а й самим себе редагувати, з написаного викреслювати” [45, 8].

Ю. Шкробинець акцентував увагу на надзвичайно вимогливому ставленні І. Чендея до творчості, до шліфування слова. Одним із підтверджень цього служить і маловідомий факт. І. Чендей довго зволікав із виходом своєї першої книжки ”Чайки летять на Схід”. Видавцям довелося навіть відкладати випуск запланованої збірки, бо автор просив ще і ще часу для її опрацювання.

”Риса вимогливості до себе й до інших, хліборобської прискіпливості в обробці ґрунту, на якому зростає духовний хліб для народу, залишалася однією з домінант у творчому характері письменника, і їй він вірний до сьогодні (стаття написана в 1982 р. – В. С.), вірний, сказати б, від діда-прадіда”, – наголосив Ю. Шкробинець [55, 3].

Сам письменник повідомив такий вражаючий факт: ”До невеличкої новели ”Чайки летять на Схід” – ледве дві сторінки на машинці – я готувався майже півтора року. А написав її впродовж двадцяти-тридцяти хвилин. Усе було настільки виношено, осмислено” [6, 14].

Непримиренність у ставленні до неякісної роботи, де б вона не виявлялася, була однією з визначальних рис характеру письменника. На питання

журналіста про власні плюси і мінуси І. Чендей, відзначаючи плюси, на перше місце поставив саме це – ”нездатність миритися з халтурою” [6, 14]. Недарма його називали ”барометром правди і честі” [6, 14].

Врачування розумної критики. Одним із проявів серйозного, вимогливого характеру роботи діяча служить врачування ним розумної критики. Мислителі минулого стверджували: ”Критика – правильний кровообіг, без неї неможливо уникнути застою і хворобливих явищ” (Микола Островський). ”Якщо ти хочеш уникнути критики – нічого не роби, нічого не говори і будь ніким” (Елберт Хаббард). ”Серед усіх критиків найвеличніший, найгеніальніший, найточніший – час” (Віссаріон Белінський) [1, 238–239].

М. Коцюбинський вважав критику, рецензування творів неабиякою підмогою у виробленні доброї мови та стилю. У листі до П. Мирного від 21 травня 1898 року він зазначив: ”Признаюсь по ширості – літературний хробак хоч точить мене, а часто-густо насувається питання: навіщо? Чи буде що з моєї праці? Важко працювати без критики, не бадьорить, не підтримує та тиша, що навкруги; трудно йти у темряві, напомацки, не відаючи, що

даєш: зерно чи полу? Отож таке прихильне слово, як Ваше, має ще й ту вагу, що надає сили й зваги, будить надію і енергію” [22, 221].

І. Чендей не ігнорував критики. Хоч не вважав її бальзамом для душі, ”але чесну, розумну критику сприймав завжди” [6, 14].

Постійна копітка робота над словом (афоризми). Про постійну копітку роботу І. Чендея над словом, думкою свідчать, крім усього іншого, також і афоризми самого письменника, опубліковані нещодавно, 2 грудня 2006 року, в газеті ”Новини Закарпаття” під заголовком ”Спалахи іскрин” Івана Чендея”. Це перша публікація рукопису письменника Марія Трещак у роковини смерті Майстра. Збірник умістив 99 речень, створених І. Чендеєм упродовж 1981–1989 років. Афоризми надруковані за роками їх фіксації. Як зазначав Вільям Рансвіл Олджер, ”афоризм – це мудрість у портативній формі, концентрований екстракт думок і почуттів” [1, 3]. Афоризми І. Чендея – то лаконічні спостереження і висновки, спричинені самим життям, вони охоплюють багато тем, проблем. Серед них знаходимо і такі, які підтверджують: Майстер любив і поважав все справді талановите, здібне, висував високі критерії в оцінці праці (своєї і чужої), постійно прагнув до самовдосконалення, завжди рівнявся на найвищі зразки. Наведемо деякі речення І. Чендея:

а) про необхідність самовдосконалення, подальшого росту як запоруку успіху: ”Пташатко вилуплюється з крильцями. Крила виростають” (1981 р.). ”Для веселки одного кольору мало” (1982 р.). ”Ви впали? Не баріться з волею і силами піднятися!” (1983 р.). ”Не кайтесь! Ставайте добршими, чеснішими, кращими!” (1985 р.). ”Хто на чужого коня надіється, той пішки ходить” (1985 р.);

б) про високі критерії роботи, життя; про потребу видавати тільки якісний продукт: ”Думаю, що й чоботарі не приймали до свого цеху тих, хто умів тільки постоло робити” (1981 р.). ”Думати і дбати належить не про те, аби стати членом Спілки письменників. Думати і дбати належить про те, аби стати літератором” (1982 р.). ”Хіба не в тім наш великий і постійний неспокой, коли нас непокоїть не те, скільки дістаємо, беремо і маємо, а те, скільки даємо!” (1984 р.). ”На святості не сміє бути й порошок” (1984 р.). ”Не до кожного Нового року потрібна обнова!” (1984 р.). ”Погано зроблене діло саме таїть у собі пімсту!” (1985 р.). ”Найвищі вершини першими зустрічають Сонце, останніми проводжають його” (1985 р.). ”Очі легше звикають до пільми і ночі, як до сонячного слова” (1987 р.);

в) про критику: ”Не зацітькуй німого, якщо у нього протнувся голос!” (1985 р.). ”Якщо невідковане лошатко проскакало польовими квітами, вони ще квітнути будуть. Якщо квіти стоптав відкований скакун – вони занідіють” (1985 р.). ”Кара, в якій бодай крихта любові, уже легка!” (1985 р.) [37, 21].

Яскравим підтвердженням самої суті мистецької душі І. Чендея – вічного потягу до

краси, до найдосконалішого, найкращого, служити і те середовище, в якому жив письменник, його дім, інтер'єр у будинку. В оселі І. Чендея – немало гарних речей. Колекція картин багата – Коцка, Яблонська, Манайло, Контратович, Кашшай, Микита, Бездір та ін. [6, 15].

Сам письменник дав цьому пояснення: "Красиве – воно завжди є красивим. Гарні твори мистецтва, гарна колекція картин, гарний посуд – це предмети і потреби, душевної, побутової, а не просто речі, в які вкладаються гроші..." [6, 15]. Основне кредо власного життя і творчості І. Чендей сформулював так: "Мистецтво і краса. Утверджувати свій народ своїм духом, працею, розумом, мистецтвом" [6, с.15].

Високі критерії, які І. Чендей висував до творів, у тому числі і власних, велика вимогливість до власного продукту споріднює його з іншими велетнями української культури, серед яких Леся Українка, М. Коцюбинський. Леся Українка, якій І. Огієнко відвів у розвитку української літературної мови свого часу "чи не найвидатніше місце", ставилася з великою вимогливістю до художнього рівня власних творів і до праць інших авторів. У листі до М. П. Драгоманова від 15 березня 1892 р. вона писала: "Що ж до мене, то я тільки генієві можу простити кепсько збудований вірш, та й то не завжди" [25, 130].

А в листі до О. Маковea від 9 червня 1893 р. відзначила: "І Ви, і д. Верхратський признаєте у мене порядну форму віршів, я сього не ставлю собі в велику заслугу, бо се ж повинність кожного, хто пише вірші не для забавочки тільки, добирати кращої форми" [27,155].

М. Коцюбинський також з великою вимогливістю ставився до мовного оформлення твору, оскільки був переконаний у тому, що "мова у белетристичному творі – половина, коли не більше, краси його" [13, 38].

Численні докази, які засвідчують високу мірку, з якою М. Коцюбинський підходив до власної творчості, знаходимо в листах письменника до А. Чайковського, В. Гнатюка, М. Мочульського, С. Чикаленка, О. Аплаксіної, М. Горького та ін. [38, 70–76].

Так, у листі до М. Мочульського від 30 листопада 1905 р. М. Коцюбинський зізнався: "Пишу я дуже мало і ніколи не вдовольняюсь своєю працею. Ще поки обдумую сюжет, поки в уяві моїй малюються люди, події й природа, я почуваю себе щасливим: таке все яскраве, свіже, повне і сильне, що я тремчу од зворушення. Але доволі мені сісти за стіл і взяти перо до рук, як з-під пера усе те виходить блідим, анемічним, безбарвним, мені не стає слів, аби віддати те, що я зараз так сильно пережив. Скінчивши роботу, я почуваю попросту обридження до неї, такою мізерною видається вона мені. Коли б можна було обмежити свою творчість уявою, я був би дуже щасливим. Проте щось сильне тягне мене до літературної праці – і літературі я відданий цілою душею" [20, 43].

У листі до В. Гнатюка від 6 лютого 1904 р. підкреслив: "Знаєте, дорогий добродію, коли я читаю гарного автора (а в мене є любими – як-от: Гамсун, Шніцер, Лі, Ахо, Гарборг, Від, Стріндберг, Метерлінк) – мені не хочеться* писати, бо я знаю, що ніколи не досягну того, що досягли, що зробили ці таланти" [19, 308–309].

Щире зізнання такого типу містить лист М. Коцюбинського до О. Аплаксіної від 26 липня 1910 р., надісланий з Капрі: "Но опять-таки и в зиме есть утешение: буду работать, а это наполняет меня и радостью, и страхом, который я всегда испытываю, принимаясь за новую работу. Ты, верно, смеёшься надо мною, но что же делать, таков я. Вечное желание работать, порыв – и вместе с тем неудовлетворенность, стыд перед собою за плохую работу. Столько лет работать и не создать ничего порядочного, ничего, чтобы удовлетворяло тебя, отвечало твоим художественным запросам и вкусам – ведь это же ужасно, ведь в этом целая драма. Если бы не какая-то неведомая сила, вечно толкающая тебя вперед, вечно приказывающая: пиши! – я бросил бы перо и искал бы применения сил на ином поприще. А может быть уже поздно" [21, 59–60].

М. Коцюбинський неодноразово підкреслював, що задля досягнення якісного результату необхідна копітка робота. "Тільки серйозна праця над собою може дати право виступати публічно", – зазначав письменник у рецензії на збірку М. Філянського "Лірика" [13, 38].

Наведена інформація виявляє суттєві моменти з творчої лабораторії І. Чендея у зіставленні зі стилем роботи Лесі Українки та М. Коцюбинського, доводить їх надзвичайно копітку роботу над словом, над формою власних творів, що приносило при вродженому таланті високі результати. Зіставлення принципів творчої роботи видатних письменників дозволяє провести закономірну вісь щодо фільму "Тіні забутих предків" (1965–1967). Як відомо, славетний український фільм, кіношедевр, що здобув всесвітню славу, отримав 28 призів, знято за кіносценарієм Івана Чендея та Сергія Параджанова за участю закарпатського художника Ф. Манайла за однойменною повістю М. Коцюбинського.

Задуми всіх авторів талановито втілила група українських акторів, серед яких Л. Кадочникова і І. Миколайчук. Талант породив талант. При врахуванні цієї вісі світовий успіх кіношедевра стає закономірним.

На основі вищевикладеного можемо зробити висновки:

1) загально визнана думка дослідників про те, що І. Чендей – неповторний майстер слова;

2) хоча дебют письменника в літературі відбувся російською мовою (1938, 1941), коли Закарпаття входило до Чехословаччини, згодом до гортіївської Угорщини (тоді він навчався в російській гімназії м. Хуста), проте ще до Другої світової війни, за часів Чехословаччини та

* Підкреслення М. Коцюбинського.

Угорщини, в І. Чендея сформувався інтерес до рідної, української (руської) мови та культури під впливом кількох чинників, до яких належать: а) фольклор та етнографія Верховини, серед яких проходило сільське дитинство письменника; б) краєзнавча періодика, зокрема, журнали О. Маркуша, визначного закарпатського педагога, письменника, журналіста, видавця, громадсько-культурного діяча; його журнал "Наш рідний край" був "улюбленою лектурою" для школярів; в) народна школа с. Дубового, у якій І. Чендей навчався протягом 1928–1935 рр. і в якій навчання велося руською (українською) мовою, доказом чого служать і підручники О. Маркуша та Ю. Ревая 20–30-их років (букварі, хрестоматії); г) знайомство в школі, через шкільні підручники (зокрема хрестоматії, читанки) з творами українських письменників – закарпатських авторів (О. Духнович, О. Павлович, Лука Дем'ян, Ю. Боршош-Кум'ятський, В. Гренджа-Донський та ін.), письменників з-за меж Закарпаття – східноукраїнських, галицьких, буковинських (Т. Шевченко, С. Руданський, І. Франко, Б. Грінченко, О. Олесь, В. Самійленко, О. Кониський, Я. Щоголів, С. Черкасенко, Ю. Федькович, М. Підгірянка та ін.); г) читання додаткової української літератури, придбаної самостійно; д) учителька початкових класів народної школи в с. Дубовому Йолана Тимкович відкрила шлях не тільки до знань, але й до духовних скарбів народу – фольклору, звичаїв, обрядів, народної мови; е) фольклористична, краєзнавча діяльність П. В. Лінтура, учителя Хустської гімназії, в якій навчався І. Чендей з 1935 року (як відомо, перша збірка закарпатських колядок П. В. Лінтура з'явилася друком ще 1942 року); є) літературна школа в Хустській гімназії; і гімназія, і літературна школа дали Чендею "перший поштовх до писання, до творчості" (Ю. Шкробинець).

У зв'язку з відзначеним можемо стверджувати: світогляд І. Чендея, у т. ч. і його мовні вподобання, до кінця Другої світової війни формувалися не тільки в русофільському дусі (як це стверджував і сам письменник), але і в українському напрямку.

Вибір на користь української мови в творчості І. Чендея, як засвідчував сам, зробив самостійно в

основному під впливом української літератури, фольклору.

Україномовна творчість І. Чендея, розпочавшись у повоєнну добу, в 1948 році, увінчалася в 1955 році першою збіркою новел "Чайки летять на Схід", яка засвідчила талановиту мову автора. У наступних творах мовна майстерність удосконалювалася.

Основними чинниками формування І. Чендея як мовної особистості стали: а) талант письменника, зокрема і мовний; певні мовні здібності успадковані від рідних (батька, матері, дідів); завдяки мовотворчості письменника сформувався своєрідний "чендейський" мовостиль (широке і вміле використання діалектизмів; потужний ліричний струмінь репрезентовано багатими емоційно-експресивними засобами; оригінальні тропи; індивідуально-авторські неологізми; афористичність, лапідарність мовлення; фольклоризми, етнографізми; високохудожні пейзажі; майстерні діалоги; поетичність, музикальність мови і ритму тощо); б) глибинна любов до слова; в) інтенсивна фольклористична діяльність І. Чендея під впливом О. Маркуша, П. В. Лінтура (збирач, публікатор, поціновувач фольклору); ставлення І. Чендея до фольклору має аналоги в українській класиці (М. Драгоманов, І. Франко, М. Коцюбинський, Б. Грінченко); г) твори українських письменників-класиків, які стали більш доступними для закарпатців після возз'єднання краю з Радянською Україною; г) десятирічна журналістська практика у газеті "Закарпатська правда" (1945–1955); д) перекладацька діяльність; е) висока вимогливість, що стала домінантою творчого кредо письменника; ця риса творчості І. Чендея співзвучна з письменницьким стилем М. Коцюбинського, Лесі Українки та інших велетнів української культури; є) врахування розумної критики; ж) постійна копітка робота над словом, одним із доказів чого служать афоризми письменника (рукописна збірка його афоризмів "Спалахи іскрин", що містить 99 сентенцій, вперше опублікована в 2006 році).

Література

1. Антологія афоризмів / Упор. Л. П. Олексієнко. – Донецьк: вид-во "Сталкер", 2004. – 704 с.
2. Ариповський В. Новели Івана Чендея // Закарпатська правда. – 1956. – 2 лютого. – С. 3–4.
3. Будеть день: Сб. стихов и прозы членов Хустской лит. школы подь редакцией ГИК-а / Вступ. слово П. Лінтура (с. 3–7). – Хусть, 1941. – 64 с.
4. Ватра Чендея не згасне // Літ. Україна. – 2005. – 8 грудня. – С. 1.
5. Гаврош Олександр. Кому потрібен розкол Закарпаття? Що думають про русинство видатні закарпатці? // Срібна Земля – Фест. – 2007. – 1–7 березня. – С. 5.
6. Гаврош Олександр. Невідомий Чендей // Срібна Земля – Фест. – 1997. – 12–18 червня. – С. 14–15.
7. Дзюба Іван. Його родовід. Штрихи до портрета // Літ. Україна. – 1986. – 29 травня. – С. 6–7.
8. Друга читанка для 2 поступного рѳчника народных шкѳл / Упорядковали: А. Маркуш и Ю. Ревай. – Друге видання. – Прага, 1937. – 132 с.
9. Жулинський Микола. Історія його краю – в його творах // Чендей Іван. Вибрані твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1982. – Т. 1. – С. 5–18.
10. Зорниця. Перша книжочка до читання для руських дѳтей / Составив Александер Маркуш. – Ужгород, 1925. – 124 с.

11. Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область. – К., 1969. – С. 613.
12. Історія української літератури: У 2 т. / За ред. чл.-кор. НАН України В. Г. Дончика. – К.: Либідь, 1998. – Кн. 2. – С. 724.
13. Коцюбинський М. М. Філянський. Лірика // Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – К., 1974. – Т. 4. – С. 38.
14. Леся Українка. Збір. тв.: У 12 т. – К., 1978. – Т. 10. – С. 130.
15. Лист М. Драгоманова до М. Бучинського від 25 грудня 1872 р. // Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. – К., 1970. – Т. 2. – С. 453.
16. Лист М. Коцюбинського до А. Дуляка від 13 липня 1905 р. // Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – К., 1975. – Т. 6. – С. 26.
17. Лист М. Коцюбинського до В. Гнатюка від 6 вересня 1906 р. // Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – К., 1975. – Т. 6. – С. 60–61.
18. Лист М. Коцюбинського до В. Гнатюка від 16 січня 1910 р. // Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – К., 1975. – Т. 7. – С. 7.
19. Лист М. Коцюбинського до В. Гнатюка від 6 лютого 1904 р. // Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – К., 1974. – Т. 5. – С. 308–309.
20. Лист М. Коцюбинського до М. Мочульського від 30 листопада 1905 р. // Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – К., 1975. – Т. 6. – С. 43.
21. Лист М. Коцюбинського до О. Аплаксіної від 26 липня 1910 р. // Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – К., 1975. – Т. 7. – С. 59–60.
22. Лист М. Коцюбинського до П. Мирного від 21 травня 1898 р. // Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – К., 1974. – Т. 5. – С. 221.
23. Лист М. Коцюбинського до О. Аплаксіної від 29 липня 1910 р. // Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – К., 1975. – Т. 7. – С. 61.
24. Лист М. Коцюбинського до П. Тичини від 22 лютого 1912 р. // Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – К., 1975. – Т. 7. – С. 198.
25. Лист Лесі Українки до М. Драгоманова від 15 березня 1892 р. // Леся Українка. Збір. тв.: У 12 т. – К., 1978. – Т. 10. – С. 130.
26. Лист Лесі Українки до О. Кобилянської від 3 травня 1913 р. // Леся Українка. Збір. тв.: У 12 т. – Т. 12. – С. 461.
27. Лист Лесі Українки до О. Маковея від 9 червня 1893 р. // Леся Українка. Збір. тв.: У 12 т. – К., 1978. – Т. 10. – С. 155.
28. Лінтур П. В. Іван Чендей – новеліст (До питання творчої еволюції письменника) // Розвиток української радянської новели: Тези допов. до Міжвузівської наук. конференції (травень 1966). – Ужгород, 1966. – С. 74–77.
29. Олександр Іванович Маркуш (некролог) // Літ. Україна. – 1971. – 29 жовтня. – С. 4.
30. Отчина. Читанка для 3–4 шкільного року народних шкіл / Упорядкували: А. Маркуш и Ю. Ревай. – Прага, 1931. – 198 с.
31. Павленко Г. В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. – 2-е вид., доп. і перер. – Ужгород, 1999. – С. 107, 112–113.
32. Письменник Іван Чендей: Біобібліографічний покажчик: До 60-річчя Ужгородського національного університету / Уклад.: О. Г. Люта, Л. О. Смочко, М. І. Трещак. – Ужгород: Мистецька лінія, 2006. – 175 с.
33. Поп В. С. Лінтур П. В. // Укр. літературна енциклопедія: У 5 т. – К., 1995. – Т. 3. – С. 188.
34. Сенько І. М. Невтомний збирач народних скарбів // Зачарований казкою. – Ужгород, 1984.
35. Сивокінь Григорій. Іван Чендей в історії української літератури ХХ ст. До 80-річчя від дня народження письменника // Дивослово. – 2002. – № 5. – С. 57–58.
36. Скунець Петро. Нові видання закарпатського фольклору // Народна творчість та етнографія. – 1967. – № 2. – С. 97–99.
37. "Спалахи іскрин" Івана Чендея // Новини Закарпаття. – 2006. – 2 грудня. – С. 21.
38. Статеева Валентина. Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця ХІХ – початку ХХ ст. (На матеріалі спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка та ін.). – Ужгород: Патент, 1997. – 408 с.
39. Удовиченко Г. Деякі питання стилю письменника // Радянське Закарпаття. Літературний альманах. – Ужгород, 1957. – № 1. – С. 144–151.
40. Ференц Надія. Лицар слова // Письменник Іван Чендей: Біобібліографічний покажчик: До 60-річчя Ужгородського національного університету / Уклад.: О. Г. Люта, Л. О. Смочко, М. І. Трещак. – Ужгород: Мистецька лінія, 2006. – С. 10–11.
41. Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Т. 26. – С. 330, 331.
42. Франко І. Літературна мова і діалекти // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Т. 37. – С. 207.
43. Чабанівський Михайло. Перша книга оповідань // Вітчизна. – 1956. – № 4. – С. 169–171.
44. Чендей Іван. Вікна його робітні [Слово про Петра Лінтура] // Жовтень. – 1969. – № 7. – С. 94–99.
45. Чендей Іван. Демократизація. Гласність. Література // Київ. – 1986. – № 8. – С. 3–5.
46. Чендей Іван. До глибини чарівних літ // Закарпатська правда. – 1994. – 27 серпня. – С. 4.

47. Чендей Іван. Книжечка: Вірш у прозі // Радянське Закарпаття: Літературний альманах. – Ужгород, 1957. – № 1. – С. 20–21.
48. Чендей Іван. Коштовні перли // Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати. Закарпатські народні казки. Гумор та сатира / Запис текстів та впорядкування канд. філол. наук П. В. Лінтура. Заг. редакція і підготовка текстів І. М. Чендея. Післямова "Зброєю сміху" (с. 251–261) Петра Лінтура. – Ужгород: Карпати, 1966. – С. 5–6.
49. Чендей Іван. Луна блакитного овиду // Чендей Іван. Вибрані твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1982. – Т. 2. – С. 169–262.
50. Чендей Іван. На фольклорній ниві // Літ. Україна. – 1970. – 30 червня. – С. 2.
51. Чендей Іван. Наш Олександр Маркуш // Закарпатська правда. – 1991. – 2 листопада. – С. 4.
52. Чендей Іван. Уклін його пам'яті // Літ. Україна. – 1971. – 29 жовтня. – С. 4.
53. Чумак Тетяна. Петро Лінтур // Педагоги-науковці. Ч. 1. – Ужгород, 1997. – С. 71–75.
54. Шевченко Гелія. Іван Чендей // Письменники Радянської України: Літературно-критичні нариси. Вип. 12. – К., 1986. – С. 88–109.
55. Шкробинець Юрій. Слово про Івана Чендея // Закарпатська правда. – 1982. – 20 травня. – С. 3.